

Tıp Tarihi Yazımında Metodolojik Bir Sorun: Kaynaklardaki Bilginin Olduğundan Farklı Yorumlanması ve Aktarılması Üzerine Bir Araştırma*

A Methodological Problem in the Writing of Medical History: A Study on the Interpretation and Transmission of Information in Sources Differently Than They Are

Abdullah Yıldızⁱ, Ahmet Acidumanⁱⁱ, Pinar Aysert Yıldızⁱⁱⁱ

ⁱDr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD. <https://orcid.org/0000-0001-5135-7200>

ⁱⁱProf. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD. <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ⁱⁱⁱDoç. Dr., Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Enfeksiyon Hastalıkları AD. <https://orcid.org/0000-0001-8737-9110>

ÖZ

Amaç: Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın 2003 yılında yayınladığı *Tıp Tarihi* kitabındaki ilk bakışta tarihsel olarak bir "kuş gribi" salgınına düşündürülen "Danışmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö. 1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde önce kümes hayvanlarını sonra da başta küçük çocuklar olmak üzere birçok insanı öldüren bir salgın olmuştur" cümlesinin dayandığı kaynakların belirlenmesi ve ulaşılan bilgilerin sunularak tartışılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırma Mart-Haziran 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bayat'ın cümlesine kaynak olabilecek literatür taranmış, Feda Şamil Arık'ın "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları" başlıklı makalesi ile Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği Mihail'in *Vakainamesi*'nin Türkçe, Fransızca, Arapça ve İngilizce çevirileri incelenmiş ve ortaya konan bulgular tartışılmıştır.

Bulgular: Bizi araştırmaya sevk eden cümlenin kaynağının büyük olasılıkla Arık'ın makalesi olduğu değerlendirilmiştir: "Süryani Mihael'in bu hususta verdiği bilgiye göre, Yunanlılar'ın 1452'(1141)ci yılında söz konusu şehirde [Malatya (Mélitene)] önce tavuklar vb. gibi kümes hayvanlarında baş gösteren ve bunları kırıp geçiren veba salgını, daha sonra başka [başta] küçük yaşta çocuklar olmak üzere, bir çok kimsenin de ölmesine sebep olmuştur." Arık verdiği bu bilginin kaynağı olarak Süryani Mihail'in *Vakainamesi*'nin Fransızca çevirisini göstermiştir. Bu eserin Fransızca, Arapça ve İngilizce çevirilerinin yanı sıra Türkçe çevirileri incelendiğinde tavuklar ve insanlarda ortaya çıkan hastalıkların farklı hastalıklara işaret edecek biçimde yer aldığı görülmüştür.

Sonuç: Hem Bayat'ın eserinde hem de Bayat'a kaynaklık etmiş olduğu düşünülen Arık'ın eserinde Malatya'da 1141 yılında çıkan veba salgının önce kümes hayvanlarını, sonra da başta çocuklar olmak üzere birçok kimseyi etkilediği belirtilmekle birlikte, Süryani Mihail'in verdiği bilgilere göre, aslında iki farklı salgının çıkmış olduğu, ilk salgının tavukları etkileyen bir veba olarak nitelendiği, ikinci salgının ise küçük çocukları etkileyen bir çiçek salgını olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi, Enfeksiyon hastalıkları tarihi, Salgınlar tarihi, Metodoloji

ABSTRACT

Aim: This study aimed to determine the sources which the sentence in Prof. Dr. Ali Haydar Bayat's book *Tıp Tarihi* published in 2003, which at first glance suggests a historical "avian influenza" epidemic, "During the period when the Danishmend ruler Melik Muhammed [d. 1143] ruled Malatya, there was an epidemic that first killed poultry and then many people, especially young children" is based on and to present and discuss the information obtained.

Methods: The study was conducted between March-June 2022. The literature was reviewed, the article by Feda Şamil Arık titled "Plague Epidemics in Anatolia in the Time of the Seljuks" and the Turkish, French, Arabic and English translations of the Chronicle of Patriarch Mihail of the Syriac Orthodox Church were analysed and the findings were discussed.

Results: The source of the sentence that prompted us to investigate is most likely Arık's article: "According to the information given by Syriac Michael, in the year 1452'(1141) of the Greeks, the plague epidemic that first broke out in the said city [Malatya (Mélitene)] and devastated poultry such as chickens, etc., then caused the death of many other people, especially young children." Arık cited the French translation of Syriac Mihail's *Chronicles* as the source of this information. When the French, Arabic and English translations as well as the Turkish translations of this work were analysed, it was seen that the diseases occurring in chickens and humans were included in a way to indicate different diseases.

Conclusion: Although both Bayat's work and Arık's work, which is thought to have been a source for Bayat, state that the plague epidemic that broke out in Malatya in 1141 first affected poultry and then many people, especially children, according to the information given by Syriac Mihail, it is understood that there were actually two different epidemics, the first epidemic was described as a plague affecting chickens, and the second epidemic was a smallpox epidemic affecting young children.

Keywords: History of medicine, History of infectious diseases, History of epidemics, Methodology

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2024;14(2):347-353

DOI: 10.31020/mutfd.1411912

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 29 Aralık 2023; Kabul Tarihi - Accepted: 04 Nisan 2024

İletişim - Correspondence Author: Abdullah Yıldız <abdyildiz@ankara.edu.tr>

Giriş

Salgın hastalıklar insanlık tarihini derinden etkileyen ve kaygılandıran olaylardır. Son dönemde yaşadığımız viral salgınlar ve salgın beklentileri insanlığı kaygılandırmaya devam etmektedir. Özellikle son 20 yılda zoonotik viral hastalıklar ve bunların insanlara geçerek önemli sorunlara neden olması insanlık tarihinde şimdiden önemi bir yer edinmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başında kuş gribi salgını, ardından SARS ve MERS gibi hastalık tehditleri ve günümüzde ise COVID ve Monkeypox gibi hastalıklar yaşamımızı ve kültürümüzü derinden etkilemektedir. Bu hastalıklardan bazıları yeni karşılaşılmış fenomenler olduğu gibi bazılarının ise tarihte ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı ve aynı zamanda da ilgi konusudur. Bu çalışma da benzer bir ilginin ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın başlangıç noktası olarak Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın 2003 yılında yayınladığı *Tıp Tarihi* kitabındaki "Selçuklu Dönemi Türk Tıp Tarihi" bölümünde "Salgın Hastalıklar" başlığı altında yer alan ve ilk bakışta bir "kuş gribi" salgınına düşündürülen "Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö. 1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde şehirde önce kümes hayvanlarını sonra da başta küçük çocuklar olmak üzere birçok insanı öldüren bir salgın olmuştu" şeklindeki ifadesinin etkili olduğu söylenebilir.¹ Bu söylemin tıp tarihi açısından kuş gribi gibi bir hastalığın örneği olup olmadığı araştırmamızın birincil ilgi konusu olmuştur.

Bayat'ın eserinin iki farklı baskısında şu ifadeler yer almaktadır: "Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö. 1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde önce kümes hayvanlarını sonra da başta küçük çocuklar olmak üzere birçok insanı öldüren bir salgın olmuştu"^{1,p:236} ve "Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö:1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde şehirde önce kümes hayvanlarını sonra da – başta çocuklar olmak üzere- çok sayıda insanı öldüren bir salgın olmuştur."^{2,p:267}

Bu çalışma ile erken bir kuş gribi salgınına ilişkin bulgulara ulaşılması halinde bunun tıp tarihi açısından özgün bir katkı olabileceği değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda olası bir kuş gribi salgının insanlara geçişine ilişkin erken tarihsel verilere erişebilir miyiz? Sorusundan yola çıkarak ilk bakışta bir "kuş gribi" salgınına düşündürülen ifadenin dayandığı kaynakların belirlenmesi ve ortaya konması, mümkünse bilgisel içeriğin değerlendirilmesi ve tartışılması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Araştırma Mart-Haziran 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bayat'ın cümlesine kaynak olabilecek literatür taranmıştır. Kaynak inceleme ve değerlendirme doğrultusunda bulguların ortaya konması ve bulgular ışığında yapılan tartışma araştırmamızın ana yöntemini oluşturmuştur. Bunun yanısıra [görece] nesnel yorumsamaya uygun olabilecek içeriğin güncel bilimsel bilgilerle doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir oluşuna ilişkin tartışma yapılması da planlanmıştır. Bu bağlamda Bayat'ın söyleminin dayandığı Feda Şamil Arık'ın "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları"³ başlıklı makalesine ulaşılmış ve onun dayandığı kaynaklar olan Süryani Ortodoks Kilisesi Patriği Mihail'in *Vakainamesi*'nin Türkçe,⁴ Fransızca⁵ Arapça⁶ ve İngilizce⁷ çevirilerine ulaşılmış ve bunlar da incelenmiş, elde edilen bulgular literatür eşliğinde tartışılmıştır. Kaynaklara ilişkin ayrıntılı künye bu makalenin kaynakçasında yer almaktadır. Kullanılan kaynaklara ilişkin çeviriler araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Nesnel yorumsamaya olanak tanıyabilecek verilerin yorumlanması sürecinde araştırmaya katkı vermesi açısından bir enfeksiyon hastalıkları uzmanı da araştırmaya katkı sunmuştur.

Bulgular

Bayat'ın araştırmamıza kaynaklık eden metinleri şu şekildedir:

“Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö. 1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde önce kümes hayvanlarını sonra da başta küçük çocuklar olmak üzere birçok insanı öldüren bir salgın olmuştur.”^{1,p:236}

“Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in [ö:1143] Malatya'ya egemen olduğu dönemde şehirde önce kümes hayvanlarını sonra da – başta çocuklar olmak üzere- çok sayıda insanı öldüren bir salgın olmuştur.”^{2,p:267}

Ancak Bayat'ın gerek 2003 tarihli eserinde gerekse de aynı kitabın 2010 yılında yapılan ikinci baskısında ilgili içeriğe ilişkin bir kaynağa rastlanamamıştır. Bu da bizi araştırmaya iten cümlelerin ana kaynağı nedir? Sorusunu çözmeye itmiştir. Yaptığımız literatür taramasında büyük olasılıkla ifadenin kaynağının Arık'ın “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları” adlı makalesi olduğu değerlendirilmiştir.³ Gerek makalenin başlığı ile Bayat'ın kitabında yer verdiği başlık ve bölümler gerekse de içerik yönünden uyum bu yorumumuz lehine değerlendirilebilir. Bu bağlamda aşağıda yer verdiğimiz alıntı ve kaynaklar dikkate değerdir.

“Gerek insanlarda, gerekse hayvanlarda olmak üzere, bir başka veba salgını, o sıralarda Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud'un (1116-55) kayınbiraderi Danişmendli hükümdarı melik Muhammed (ölm. 1143)'in hüküm sürdüğü Malatya (Mélitene)'da⁽⁷⁰⁾ meydana gelmiştir. Süryani Mihael'in bu hususta verdiği bilgiye göre, Yunanlılar'ın 1452'(1141)ci yılında söz konusu şehirde [Malatya (Mélitene)] önce tavuklar vb. gibi kümes hayvanlarında başgösteren ve bunları kırıp geçiren veba salgını, daha sonra başka [başta] küçük yaştaki çocuklar olmak üzere, bir çok kimsenin de ölmesine sebep olmuştur⁽⁷¹⁾ .”^{3,pp45-46}

Arık'ın makalesinde yer alan bu içeriğin Bayat'ın verdiği bilgiyle benzer olduğu görülmektedir.^{1,2}

Arık, makalesinde ilgili bölümün devamında konuya ilişkin yaptığı yorumda bahsedilen salgının iki farklı salgın mı yoksa tek salgın mı olduğu konusunun açık olmadığını belirtmiştir Bu açıdan kümes hayvanlarında görülen salgının kesin olarak tavuk vebası olduğunu belirtmiştir:

“Görüldüğü gibi, Malatya'da hem kümes hayvanlarında hem de insanlar arasında bir veba salgını bahis konusu olmuştur. Ancak bunun hayvan ve insanları kapsayan tek bir salgın mı, yoksa etkenleri farklılık arz eden değişik salgınlar mı olduğu pek iyi anlaşılammaktadır. Ancak kümes hayvanlarının maruz kaldığı hastalığın “tavuk vebası” olduğu şüphesizdir.”^{3,p:46}

Daha sonra yaptığı yorumda ise veba ve kuş vebası kavramlarına bağlı kalmış ve güncel bilimsel bilgiler doğrultusunda influenza'ya odaklanmıştır. Bu bağlamda bu hastalığın insanlara geçişinden ve çocuklardaki yüksek mortalite oranlarından bahsetmiştir.³ Yorumunun sonunda ise daha önce iki salgına ilişkin şüphesinin aksine tek bir salgına (kümes hayvanlarından insana geçen) işaret edecek biçimde yoruma açık bir nedensellik gönderiminde bulunmuştur:

“Bu itibarla, özellikle küçük çocuklar arasındaki ölümlerin, eğer insan vebasından değilse, tavuk vebasının neden olduğu söz konusu enfeksiyonlardan ileri geldiği düşünülebilir. Ölüm oranının da, her ne kadar bir rakamla belirtilmemişse de yüksek olduğu anlaşılmaktadır.”^{3,p:46}

Makalede yer verilen bu ilgi çekici içerik ve yorumlar doğrultusunda Arık'ın gösterdiği kaynağa odaklanılmıştır. Arık'ın ilgili salgını ele aldığı kaynak makalesinde parantez içinde (71) kaynak numarası ile “Süryani Mihael, III, Paris, 1910, 251.” adlı esere gönderimde bulunmuştur. Kaynak analizi açısından ilgili

eser değerlendirilmiştir. Göndermede bulunan eserin J.-B. Chabot'un Süryani Mihail'in kroniklerini ele aldığı *Chronique de Michel Le Syrien Patriarche Jacobite D'Antioche (1166-1199)* adlı eseri olduğu anlaşılmıştır.⁵ Ancak kaynakçada Arık olasılıkla bir yazım hatası olarak kitabın basım tarihini 1910 olarak göstermiştir. Sonuç olarak Süryani Mihail'in Kronikleri'nin araştırmamıza konu olan salgınlara ilişkin ana kaynaklar olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda bu eserin farklı dillerdeki çevirileri ve Arık'ın atıf yaptığı çeviri incelenmiştir:

“En l'an 1452, au mois de téşrin l^{er} (oct.), le 29, il y eut tremblement de terre ; et le 10, il y eut une éclipse de lune. La peste survint à Mélitene, tout d'abord parmi les volatiles : les poules périssent ; et ensuite parmi les enfants en bas âge qui mouraient de la petite vérole ; c'est-à-dire de...^{5,p:251}

Görüldüğü üzere metnin J. B. Chabot tarafından yapılmış olan bu Fransızca çevirisinde hayvanlardaki hastalık için “**La peste**” veba (ya da salgın) kavramı, çocuklarda çıkan hastalık için ise “**la petite vérole**” çiçek hastalığı kavramı kullanılmıştır.

Tarafımızca yapılan taramada Süryani Mihail'in Kronikleri'nin 1042–1195 yıllarını içeren bir bölümünün Hrant D. Andreasyan tarafından 1944 tarihinde Türkçeye çevrildiği de görülmüştür.⁴ İlgili çevirinin içeriği şu şekildedir:

“1452 (1141)inci yılın Birinci Teşrin ayının 29uncu gününde bir zelzele oldu. Malatyada önce veba çıktı ve bu hastalık tavuklar arasında telefata yaptı, sonra da küçük çocuklarda öldürücü bir çiçek hastalığı çıktı.”^{4,p:118}

Görüldüğü üzere metinde bir ardısrallık ilişkisinden bahsedilmekle birlikte tavuklarda bir salgından (**veba**), çocuklarda da öldürücü bir **çiçek** hastalığından bahsedilmektedir.

Mihail'in salgına ilişkin ifadelerinin yer aldığı kroniklerin Gregorios Saliba Shamoun tarafından yapılmış olan bir Arapça çevirisine de ulaşılmıştır.⁶ İçerik tarafımızca Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir:

«وفي ٢٩ تشرين الأول سنة ١٤٥٢ حدثت هزة أخرى، وفي العاشر منه، حدث خسوف، وانتشر وباء في المملطية، ابتدأ باهلاك الطيور. ومات الأطفال بداء الجدري.»^{6,p:223}

“1452 senesinin 29 Teşrinievvel'inde (Ekim'inde) başka bir sarsıntı/deprem oldu, ondan sonra onuncu [gün] de, tutulma/ay tutulması oldu, Malatya'da veba/salgın yayıldı, kuşları öldürmeye başladı. Çocuklar çiçek hastalığından [dā'u'l-cuderī] öldü.”^{6,p:223}

Bu metinde de tavuklardaki hastalık için açıkça **veba** kavramı kullanılmış, çocukların ise çiçek hastalığından öldüğü belirtilmiştir. Çiçek için ise Arapçada çiçek hastalığı anlamına gelen “**داء الجدري/dāu'l-cuderī**” kelimesi kullanılmıştır.

Son olarak Mihail'in Kronikleri'nin 2019 yılında Amir HARRAK tarafından İngilizceye çevrilmiş bir versiyonuna da ulaşılmıştır.⁷ Bu metne ait içerik ise şu şekildedir:

“In the year 1452 (AD 1141), in First *Tiştirin* (October), on the 29th in it, a tremor took place, and on the 10th on it, an eclipse of the moon occurred. Pestilence befell Melitene, first among the birds; the chicken perished, and after them the children died from chicken pox, I mean *karyō*”^{593”7,p:202}

Bu metinde de tavuk ve kuşlarda bir salgın olduğundan daha sonra da çocuklarda ölüme neden olan suçiçeği hastalığından bahsedilmektedir. İngilizce çeviride diğer metinlerden farklı olarak suçiçeği kavramının kullanıldığı görülmektedir.

Tartışma

Kavramlar ve ana kaynağın yazarı üzerine

Bayat ve Arık'ın metinlerinde ilk bakışta tek bir salgın izlenimi edinilmektedir. Bayat'ın araştırmamıza konu olan metinlerinde konuya sınırlı bir yer verdiği görülmektedir. Bayat, önce hayvanlarda sonra da insanlarda olan bir salgından bahsetmektedir.^{1,2} Arık'ın ise salgın ifadesi yerine veba salgını ifadesini kullandığı görülmektedir. Makalesinde yaptığı yorumunda tartışmayı veba/kuş vebası ile sınırlı tuttuğu, kaynak olarak gösterdiği eserde yer alan çiçek ifadesini ise metinde kullanmadığı görülmektedir.³ İki yazar da salgının bağlamına ilişkin olarak Süryani Mihail'in verdiği bağlamsal içeriğe değinmemiştir. Oysa, ana kaynak ve ana kaynağın çevirilerinde Süryani Mihail'in salgınları bir bağlam içinde sunduğu; (1452/miladi:1141) yılına ilişkin olaylar bütünü içinde anlattığı görülmektedir. Daha da önemlisi Mihail'in kuşlarda ve çocuklarda ortaya çıkan salgınlar için açıkça farklı ifadeler kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda kuşlarda görülen hastalık için Mihail'in metninin Fransızca, Türkçe, Arapça ve İngilizce çevirilerinde sırasıyla la peste/veba/veba/pestilence kelimelerinin kullanıldığı görülürken; çocuklarda görülen hastalık için la petite vérole/çiçek hastalığı/da'u'l-cuderî/chickenpox kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁻⁷ Bu açıdan Mihail'in salgınlar arasındaki ilişki için ayınlık ilişkisine ya da nedenselliğe gönderme yapmadığı salgınlar arasında ardışıklık şeklinde bir ilişkiden bahsedilebileceği söylenebilir.

Süryani Patrik Mihail –*Michael the Great - Michael the Syrian*– (1126-1199) Süryani yazınının en önemli temsilcilerindendir. Mihail'in genel olarak metnindeki yansızlık ve titizliği bilinmekte, geniş bir kütüphaneye sahip bir patrik olarak tanınmaktadır.^{8,9} Bu bilgiler doğrultusunda Mihail'in kuşlar için veba, çocuklar için cuderî/çiçek kavramlarını ayrı ayrı kullanması dikkate değerdir. Bunun yanında Mihail'in salgınların olduğunu belirttiği tarihlerde olasılıkla aynı bölgede yaşamakta olduğu ve salgınlara doğrudan tanıklığının mümkün olduğu düşünülebilir. Bu bilgilerden yola çıkılarak şu soruyu sormak mümkündür: Tıp tarihinde temel bir tartışma olan veba ve taun ayrımı hatırlandığında^{10,11} pek çok bulaşıcı hastalığın veba/pestilence/plague kavramlarıyla açıklanması bağlamında veba ve cuderî aynı anlama gönderme yapıyor olabilir mi? Bizce Mihail'in yukarıda bahsettiğimiz özellikleri de düşünüldüğünde bu türden bir olasılık düşük görünmektedir. Çünkü çiçek hastalığı tarihsel olarak oldukça uzun bir süreden beri insanlar arasında iyi bilinen hastalıklardan biridir.¹² Mihail'in yaşadığı dönem ve kullandığı terimler düşünüldüğünde insanlarda ciddi salgınlar yapan çiçek hastalığının iyi bir biçimde tanınıyor olma olasılığı yüksektir. Örneğin Râzî'nin (ö. 925) yazdığı *Kitâbu'l-Cuderî ve'l-ħaşbe* adlı eser bu salgınlardan çok önce yazılmış durumdadır. Bu eserin özelliği çiçek ve kızamık gibi hastalıkların özelliklerinden ayrıntılı bahsedilmiş olmasıdır.¹³ Tüm bu bilgilerden yola çıkıldığında Mihail'in kaynak eserinde iki ayrı etkilenmiş konak ve iki ayrı betimleyici gönderimi olabilecek kavramın mevcut olduğunu söylemek olanaklıdır.

Nesnel gönderimli içeriğin güncel bilimsel bilgiyle yorumlanması üzerine

Bütünüyle objektif bir değerlendirme olanağımız olmasa da çalışmamızda ele alınan konu tarihsel olarak insan eylemleri ve kararlarına kıyasla görece nesnel bir analize konu edilmeye uygun gibi görünmektedir. Bu açıdan bulgulara ve kaynaklara dayalı yaptığımız tartışmanın ilk bölümünden yola çıkıldığında iki temel kabul ile karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz:

- Tarihsel olarak kuşlar ve tavuklarda telefe neden olan bir salgın hastalık yaşanmıştır.
- Çocuklarda ortaya çıkan hastalık için Cuderî [yahut çiçek] kavramı açıkça kullanılmıştır ve bu semptomatolojik olarak tanınabilir bir durumdur (en azından Razi'den beri ayrıntılı tanımlanmıştır).¹³

Yine de farklı olasılıklara kapı aralayacak bir soru sormak mümkün görünmektedir: Etkilenen konaklar ve kullanılan kavramlar farklı olsa da tek bir salgın mümkün olamaz mı? Bu soruya en azından güncel

bilgilerimizden yola çıkarak bir cevap aramak olanaklı olabilir. Bu açıdan çocuklarda hastalık yapan etkenden geriye doğru yapılacak bir analiz fikir verici olabilir. Mihail'in verdiği içerik doğrultusunda cuderî/çiçek kavramı altında yer alabilecek olası hastalıklar; Pox virüsler altında yer alan Smallpox (Çiçek) ve Monkeypox (Maymun çiçeği) olabilir ya da Herpes virüslerden Chickenpox (Su çiçeği) olabilir.¹² Ayrıca bu hastalıkların bulaş yolları, konakları ve semptomları farklı olsa da tanısız anlamda karıştırılmaları nadir değildir.¹² Bununla birlikte Smallpox (çiçek) için mortalite oranı çocuklarda yüksek olsa da bu hastalık için konak yalnızca insandır, geçiş ise insandan insandır.^{12,14} Monkeypox'a bakıldığında ise bu hastalığın konağı değişken olabilmektedir, insana geçiş ise maymun ve kemirgenler aracılığı ile olmaktadır. Ancak bu hastalığın mortalitesi smallpoxa kıyasla daha düşüktür. Chickenpox ise insana özgü herpes virüslerin sebep olduğu bir hastalıktır ve mortalitesi görece düşüktür.¹² Adlandırma açısından bu hastalık için chickenpox terimi kullanılmış olmakla birlikte bu tanımın tavuk ya da kuşlardan bulaşa gönderme yapmadığı bilinmektedir.¹⁵ Bir başka benzer hastalık olan chickenpox benzeri hastalık (Simian Varicella) ise daha çok Afrika'da görülmektedir ve maymundan insana geçebildiğine ilişkin bilgiler mevcuttur.¹⁴ Tüm bu bilgiler doğrultusunda kuşlar ya da tavuklardan çocuklara çiçek benzeri bir bulaşın olma ihtimali güncel bilgiler ışığında oldukça zayıf görünmektedir. Peki, Arık'ın da ifade ettiği üzere, kuşlarda başlayıp insana geçen ve ölümcül etki yapan bir hastalık olarak örneğin influenza olasılığı hakkında ne söylenebilir? Bu olasılık elbette mümkündür. Ancak bu hastalığın çiçek benzeri döküntülü bir hastalık semptomatolojisi vermediği söylenebilir.¹⁶ Dolayısıyla bu ihtimal de oldukça zayıf görünmektedir. Son olarak kuşlardan insana geçebilen çiçek benzeri döküntülü bir hastalık olasılığı üzerine de düşünülebilir: Gerçekten de kuşlarda püstüler hastalık yapan bazı etkenler tanımlanmıştır. Bunlardan en bilinenleri avipoxvirus (avianpox) virüslerdir. Ancak bu etkenin insana geçişi ve hastalık yaptığına ilişkin kanıt yoktur.^{17,18} Molluscum contagiosum da deri lezyonları ile giden bir hastalıktır. Ana konağı insan olmakla birlikte başka hayvanlara da geçtiği iddia edilmektedir.^{14,19} Ancak bu konuda yeterli kanıt olmadığı belirtilmektedir. Hastalık insanda kendini sınırlayan ve ağır seyretmeyen bir doğaya sahiptir.¹⁹ Tüm bu içerik doğrultusunda kuşlar ya da tavuklardan çocuklara çiçek benzeri ve öldürücü bir bulaşın olma ihtimali güncel bilgiler ışığında oldukça zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir.

Sonuç

Yaptığımız araştırmaya göre Süryani Mihail'in verdiği bilgilere dikkatle bakıldığında, aslında iki farklı salgının ortaya çıkmış olduğu, ilk salgının tavukları etkileyen bir veba olarak nitelendiği, ikinci salgının ise küçük çocukları etkileyen bir çiçek salgını olduğu anlaşılmaktadır. Süryani Mihail'in salgınlar arasında bir aynılık ya da nedensellik ilişkisi kurmadığı ya da buna işaret eden bir dilsel ifade kullanmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Kuşlarda ve tavuklardaki salgın için kullanılan veba kavramı ile çocuklarda ölümlere neden olan hastalık için kullanılan çiçek kavramları empirik sorgulama ve yorumlamaya olanak veren olgusal kavramlardır. [Şimdilik] güncel bilimsel bilgi de bu ayırt edici empirik söylemi desteklemektedir. Bayat'ın metnine dayanarak ilk anda olasılıkla zihnimizin neden-sebep sonuç bağlantısı kurma eğilimi ile tek bir salgın olabileceğine ilişkin bir çıkarımı kanıtlarıyla görme/gösterebilme heyecanı taşımakla birlikte bu araştırmanın bize gösterdiği şey; bu beklentimizde hatalı olduğumuzu göstermiştir. Ancak yine de bir yenilik bulamamış olsak bile metodolojik bir hatayı görme ve bu konu üzerine düşünme olanağına sahip olmanın oldukça değerli olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda kendi teorik çerçevemizle ve kişisel yönelimimiz ile belirlenmiş olmanın farkında olmak, yeri geldiğinde bununla yüzleşmek ve aşmaya çabalamak, diğer bilimsel disiplinlerde olduğu gibi, tarih çalışmalarında da önemli bir gereksinimdir. Tıp tarihi araştırmaları düşünüldüğünde, araştırmacıları aşırı yoruma götürecek cezbedicilerin farkında olmak önemli bir metodolojik konu olarak araştırmacının gündeminde yer almalıdır.

Bilgi

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir. Herhangi bir fondan ya da finans kaynağından destek alınmamıştır.

Bu araştırma, 8 -11 Haziran 2022 tarihleri arasında Hatay/Türkiye’de düzenlenen XIV. Türk Tıp Tarihi Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulan çalışmaya dayanmaktadır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Abdullah Yıldız: Fikir, tasarım, denetleme, veri toplama, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Ahmet Aciduman: Fikir, tasarım, denetleme, veri toplama, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Pınar Aysert Yıldız: Tasarım, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı.

Kaynaklar

1. Bayat AH. Tıp Tarihi. 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa; 2003.
2. Bayat AH. Tıp Tarihi. 2. Baskı. İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği; 2010.
3. Arık FŞ. Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları. Tar Araştırmaları Derg 1991;15(26):27-51.
4. Andreasyan HD. Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042 – 1195), Ankara; 1944.
5. Chabot J-B. Tome III - Fascicule I. In: Chronique de Michel Le Syrien Patriarche Jacobite D’Antioche (1166-1199). Paris: Ernest Leroux; 1905:251.
6. Michael the Syrian. The General Chronicle of Michael the Syrian Patriarch of Antioch, Translated into Arabic by Mar Gregorios Saliba Shamoun Metropolitan of Mosul, Printed with An Introduction by Mar Gregorios Yohanna Ibrahim Metropolitan of Aleppo. Damascus-Syria: Sidawi Printing House; 1996.
7. Michael the Great. The Chronicle of Michael the Great (The Edessa-Aleppo Syriac Codex): Books XV-XXI From the Year 1050 to 1195 AD, Edited and Translated by Amir Harrak. NJ-USA: Gorgias Press; 2019.
8. Weltecke D. The World Chronicle by Patriarch Michael the Great (1126-1199): Some reflections. J Assyrian Acad Stud 1997;11(2):6-30.
9. Tomakin AY. Ortaçağ İslâm Dünyasında Süryani Tarih Yazıcılığı. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg 2017;VIII(18):233-254.
10. Pormann PE, Savage-Smith E. Medieval Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 2007.
11. Ünver AS. Türkiyede veba (Taun) tarihçesi üzerine. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi 1935;5:70-88.
12. Isaacs SN, Buller RM. Poxviruses. In: Richman DD, Whitley RJ, Hayden FG, editors. Clinical Virology. 4th ed. Washington DC: ASM Press; 2017:387-413.
13. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi. 2nd ed. İstanbul: Akdem; 2016.
14. MacLachlan NJ, et al. Fenner’s Veterinary Virology. 5th ed. MacLachlan NJ, et al. editors. London: Elsevier; 2017.
15. Watson DAR. Why do they call chickenpox chickenpox? J Paediatr Child Health 2021;57(12):2026-2028.
16. WHO [Internet]. Influenza (Avian and other zoonotic). [Published 2023; cited 2023 Oct 22]. Available from: [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/influenza-\(avian-and-other-zoonotic\)?gclid=CjwKCAiA-P-rBhBEEiwAQEXhH2tsPpdWetsaJ2hfLQQtjOPsA_mhkKcyKi1QEI5MbjRyceXMKEzOIRoCPyEQAvD_BwE](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/influenza-(avian-and-other-zoonotic)?gclid=CjwKCAiA-P-rBhBEEiwAQEXhH2tsPpdWetsaJ2hfLQQtjOPsA_mhkKcyKi1QEI5MbjRyceXMKEzOIRoCPyEQAvD_BwE).
17. van Riper III C, Forrester DJ. Avian Pox. In: Thomas NJ, Hunter DB, Atkinson CT, editors. Infectious Diseases of Wild Birds. Iowa: Blackwell Publishing; 2007:140.
18. CDC [Internet]. Diseases That Can Spread Between Animals and People. [Published 2022; cited 2023 Dec 15] <https://www.cdc.gov/healthypets/diseases/index.html>. Published 2022.
19. Petersen BW, Damon IK. Other Poxviruses That Infect Humans: Parapoxviruses (Including Orf Virus), Molluscum Contagiosum, and Yatapoxviruses. In: Bennett JE, Dolin R, Blaser MJ, editors. Mandell, Douglas, and Bennett’s Principles and Practice of Infectious Diseases. 9th ed. Philadelphia: Elsevier; 2019:1819.